

OSMANLI'NIN KEŞİF ÇAĞI

GIANCARLO CASALE

ÇEVİREN
CEMAL CAN TARIMCIOĞLU

GIANCARLO CASALE

Harvard Üniversitesi'nde 2004 yılında doktora eğitimi tamamlayan Casale, erken modern dönem Osmanlı İmparatorluğu ve onun erken modern dünyayla ilişkilerini inceleyen çalışmalar yapmaktadır. Seyahatnameler, denizcilik teknolojisi, etnografi ve erken modern diplomasi diğer ilgi alanlarıdır. Şu anda Osmanlı İmparatorluğu ile Rönesans İtalyası'nın entelektüel yaşamındaki keşişimsellik üzerine çalışmaktadır. Araştırmalarına European University Institute'de devam etmektedir.

Başlıca eserleri: "Mobility, spatial thinking, and MENA's global interconnectivity : a primary source roundtable" (Cyrus Schayegh ile birlikte), *Mashriq & Mahjar*, 2022, C. 9, No. 2, 2022; "Turkey and the future of Europe: A History", *Transatlantic policy quarterly*, C. 21, No. 1, 2022; "Dobra Dobra Konuşalım: Amerika Birleşik Devletleri'nin Gayri Resmi Kuşunun İsmi Nasıl Bir Ortadoğu Ülkesinden Aldığının Hikâyesi", çev. Buket Bayrı Kitapçı, *Toplumsal Tarih*, S. 336, 2021; *Time and the other: Ottoman encounters with Egypt's ancient past*, 2021.

CEMAL CAN TARIMCIOĞLU

1988 İstanbul-Üsküdar doğdu. 2012 senesinde İstanbul Üniversitesi Tarih bölümünü Felsefe yandal programıyla birlikte bitirdi. 2014 yılında askerî tarih alanında yüksek lisansını tamamladı. 2014 yılında Yakınçağ Tarihi alanında başladığı doktora çalışmalarını yarıda bıraktı. 2018 yılından itibaren çeşitli alanlarda çeviriler yapıyor ve Marmara Üniversitesi'nde İngilizce Öğretmenliği bölümünü okuyor.

Başlıca çevirileri: Richard Sugg, *Periler: Tehlikeli Bir Tarih*, 2022.

Birçok Ailem İçin...

*Ne revâdur ki bir bölük Etrāk
Hind'e varmuş gibi ticāret ide,
Ya'nī kim re 's-i māl-i cüz'iden
Nef '-i küllī bulub riyāset ide?*

Bir grup Türk'ün

Hindistan'a gitmiş gibi ticaret etmesi hak mıdır?

Yani çok küçük bir sermayeden

Büyük kazançlar elde edip yüce kişiler mi olmalılar?

Mustafa Ali, *Nushatü's-Selâtin* (1581)

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11
HARİTALAR VE GÖRSELLER	15
KAYNAKLAR HAKKINDA BİR NOT	17
KISALTMALAR LİSTESİ	20
GİRİŞ	
BİR ZİHİN İMPARATORLUĞU	23
BİRİNCİ BÖLÜM	
DENİZCİ SELİM 1512-1520	41
İKİNCİ BÖLÜM	
İBRAHİM PAŞA VE KEŞİF ÇAĞI 1520-1536	78
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
HADİM SÜLEYMAN PAŞA'NIN DÜNYA SAVAŞI 1536-1546	111
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
RÜSTEM PAŞA, HİNT OKYANUSU HİZBİNE KARŞI 1546-1561	166
BEŞİNCİ BÖLÜM	
SOKULLU MEHMED PAŞA VE İMPARATORLUĞUN DORUK NOKTASI 1561-1579	224

ALTINCI BÖLÜM	
BİR ADAM, BİR PLAN, BİR KANAL: MİR ALİ BEY'İN SVAHİLİ SAHİLİ SEFERLERİ, 1579-1589	287

YEDİNCİ BÖLÜM	
SIYASETİN YİTİMİ	335

KAYNAKÇA	374
----------	-----

DİZİN	412
-------	-----

TEŞEKKÜR

Birkaç yıl önce, doktoramı verdikten kısa bir süre sonra, tezimin bir kopyasını anneme verdim. Geçmişe baktığımda, bu muhtemelen yapılacak acımasız bir şeydi. Ama annem, görev bilinciyle sayfalarını karıştırarak pek çok saat geçirdi, ta ki sonunda arka kapağı kapatıp cesaret verici bir gülümsemeyle yukarıya baktıktan sonra, “Eh, teşekkürler kesinlikle benim en sevdiğim kısım!”

Kayıtlara geçsin diye söylüyorum, bu çalışmayı okuyacak çoğu kişinin aynı fikirde olmayacağını içtenlikle umuyorum. Yine de annemin sözlerindeki bilgeliği kabul etmeliyim, çünkü yazma sürecinin çok az kısmı, uzun yıllar süren yoğun çalışma sonucunda birikmiş uzun borçlular listesine teşekkür etme şansı kadar tatmin edicidir.

O hâlde artık ne yazık ki aramızda olmayan birine teşekkür ederek başlayayım: Harvard Üniversitesi'nin kutsal koridorlarından elimde diplomamla sağ salım çıktığımı görece kadar uzun yaşamış, ardından uzun süre yası tutulan merhum Şinasi Tekin. O zamandan beri, boş anlarımda zaman zaman, Osmanlı Türkçesindeki engin bilgisinin bir kısmını benimle paylaşma deneyiminin, onun derslerindeki genel olarak korkunç performansım bunun tam tersini düşündürse de Şinasi Bey'in altın yıllarını geçirmeyi umduğu gibi olduğunu düşündüm. Her hâlükârda onun sınırsız sabrı, bilgeliği ve güler yüzlülüğü olmasaydı, eminim ki elinizdeki kitap asla bitmeyecekti.

Benzer şekilde, akademik danışmanım Cemal Kafadar'a özel ve nadiren kabul edilen bir şükran borcum var. Kafadar, 10 yıldan fazla bir süre önce beni tekmeleyip çılgınlık atan

sakalsız bir *devşirme* acemi gibi Osmanlı tarihinin tuhaf ve ürkütücü dünyasına sürükledi. Fakat yakın zamanda, çetin sınavlardan sağ çıkıp, saray okulundan mezun olmuş ve taşrada kendime rahat bir yer edinmiş olarak, onunla geçirdiğim zamanın kıymetini nihayet anlayacak duruma geldim.

Diğer birçok kişi, araştırmama farkında bile olamayacakları şekillerde katkıda bulundu. Salih Özbaran, Osmanlı Portekiz ilişkileri tarihi üzerine yazdığı birçok öncü kitap ve makalesiyle, yalnızca kısa bir vesileyle yüz yüze görüşmemize rağmen, çalışmalarına sürekli bir ilham kaynağı olmuştur. Daha uygulamalı bir tarzda, Wesleyan Üniversitesi'nden Gary Shaw ve Bruce Masters, Harvard'dan Wheeler Thackston ve James Hankins ve şimdi Chicago Üniversitesi'nden Hakan Karateke bana akıl hocalığı yaptılar ve yıllar boyunca yorulmak bilmeyen savunucularım oldular.

Yüksek lisanstan meslektaşlarım, özellikle Selim Kuru, Dimitri Kastritsis, Aaron Shakow, İlham Khuri-Makdisi, Aslı Niyazioğlu, Erdem Çıpa, Bruce Fudge, T. J. Fitzgerald, Rachel Goshgarian, Emine Fetvacı ve Nicolas Trépanier; hepsi, bu projedeki en biçimlendirici çalışma yıllarım boyunca daimî entelektüel yoldaşlar ve ara sıra dans partnerleri (veya bazı durumlarda tam tersi) olarak hizmet ettiler. Bu grubun bir başka üyesi olan Nağhmeh Sohrabi, daha önceki bir olayda bir teşekkür almayı başaramadığı ve ihmalimin bedelini bana pahaliya ödettiği için, kendisine özel bir teşekkür alıyor. Akademik hayata genellikle övgüye değer bir şüpheyle bakmasına rağmen (veya belki de bu nedenle) uzun süredir arkadaşım olan Chris Woods da görevi icabı bu kategoriye dâhildir.

İstanbul'da araştırma görevlisi olarak sahada bulunduğum süre boyunca, birçok özverili arşivci ve kütüphanecinin rehberliğinden yararlanma şansım oldu. Özellikle Başbakanlık Devlet Arşivi'nden Ahmed Kılıç, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nden Gülendam Nakipoğlu ve Zeynep Çelik, Topkapı Sarayı Arşivi'nden Ülkü Altındağ, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Havva Koç ve Süleymaniye Kütüphanesi'nin

tüm çalışanları. Ayrıca, Türkiye'deki Amerikan Araştırma Enstitüsü'nden Tony Greenwood, birden fazla vesileyle hem konukseverlik hem de zamanında kurumsal destek sunmuştur; İstanbul Üniversitesi'nden Mahmut Ak, Osmanlı coğrafyasıyla ilgili uzmanlık bilgisini nazikçe paylaştı. Şu anda Hartum Üniversitesi'nden olan Tarig Noor, *mühimme* paleografisinin dehşetiyle yüzleşmeme yardım ederken sonsuz bir sabır gösterdi. Bu arada Louis Fishman, tıpkı Pino Cossuto gibi hem arşivlerde hem de İstanbul'un daha az saygın gece kuruluşlarında daimî suç ortağımdı. Steve Bryant ve Joseph Logan da gece işletmelerinin müdavimleriydiler fakat gündüz saatlerinde yollarımız ayrılma eğilimindeydi. Benzer nedenlerle hem Çıpa hem de Griffin ailelerinin İstanbul'da yaşayan tüm üyelerine takdirlerimi ve derin sevgilerimi ifade etmek isterim.

Portekiz'de çok daha kısa kaldığım süre boyunca, Biblioteca Nacional, Torre do Tombo Arşivleri ve Lizbon Fulbright Ofisi çalışanları olağanüstü derecede yardımcı oldular. Jorge Flores, Isabel Miranda, Andre Cuckov ve Sarah Watson'a da çok büyük bir minnet borçluyum.

2005 yılında Minnesota Üniversitesi'ne geldiğimden beri, kendimi genç bir akademisyenin umabileceği en destekleyici ortamda bulmanın mutluluğunu yaşadım. Carol Hakim, Michael Lower, Carla Rahn Phillips, Jim Tracy, M. J. Maynes, Eric Weitz, Marguerite Ragnow ve Bali Sahota'ya özellikle minnettirim. Minnesota Üniversitesi de bana cömert bir kurumsal destek sağladı: 2006'da bir McKnight Yaz Araştırma Bursu, 2007 sonbaharında tek sömestrlik izin, 2007 sonbaharından 2009 baharına kadar Fakülte Araştırmaları için Hibe ve 2008 sonbaharında Minnesota Institute for Advanced Study'de bir burs.

Hem özel hem de kamu olmak üzere çok sayıda başka kurum da araştırmam için cömert mali destek sağladı. Bunlar arasında Harvard'ın Weatherhead Uluslararası İlişkiler Merkezi, Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi, Türkiye'deki Amerikan Araştırma Enstitüsü, Fulbright-Hayes burs prog-

ramı, Türk Araştırmaları Enstitüsü, Ulusal Beşerî Bilimler Vakfı ve Koç Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi bulunmaktadır.

Bazı dış kurumdaki değerli meslektaşlarım, bu metnin çeşitli versiyonlarının taslaklarını okuma ve bana paha biçilmez geri bildirim sağlama nezaketini gösterdiler. Bunlar arasında Sanjay Subrahmanyam, Walter Andrews, Daniel Headrick, Alex Snell, Hardy Griffin ve Oxford University Press'ten iki isimsiz okuyucu yer alıyor. Ayrıca Rebecca Moss, Scott Lesh ve Felipe Rojas bu kitapta yer alan çizimleri hazırlamama yardımcı oldular ve araştırma asistanım John Wing (şimdi Staten Island College'dan Prof. Wing) haritaları hazırladı. Editörüm Susan Ferber'e tüm akıllıca tavsiyeleri ve ayrıntılara gösterdiği özen için aynı derecede minnettarım. Metinde sayamayacağım kadar çok olduğundan emin olduğum geriye kalan tüm hatalar doğal olarak yalnızca bana aittir.

Bitirmeden önce, baş döndürücü derecede karmaşık ailem hakkında da bir şeyler söylemeliyim. Dolambaçlı ve değişken yapıları, 16. yüzyıl Osmanlı saray siyaseti hakkındaki anlayışımı şekillendirmede hiç de azımsanmayacak bir rol oynadı. Yine de tüm bunlar boyunca, kendime hiç güvenim yokken bile, aile üyelerimin her biri bana şaşmaz bir güven gösterdi ve onları sevdiğim gibi beni her zaman sevdiler. Bu anlamda, ne kadar dünyaya dağılmış ya da rakip ailelere bölünmüş olursa olsunlar, benim için bu kitabın sayfaları arasında hep birleşecekler.

Son olarak burada sayamayacağım kadar fazla kişisel şeyler için Sinem Arcak'a teşekkür etmek istiyorum. Ama hepsinden önemlisi, Minnesota'yı, tüm geleneksel inanışın aksine, şimdiye kadar sahip olduğum en sıcak yuva yaptığı için ona teşekkür ediyorum

HARİTALAR VE GÖRSELLER

HARİTALAR

1	Osmanlı İmparatorluğu ve Hint Okyanusu Dünyası, 1516-1589	22
2	Hadım Süleyman Paşa'nın Dünya Savaşı, 1536-1546	162
3	Sokullu Mehmed Paşa'nın Küresel Vizyonu, 1561-1579	259
4	Sokullu Mehmed Paşa'nın İlimli İmparatorluğu, 1565-1579	284

GÖRSELLER

1	Hereford Mappamundi, yaklaşık 1290	46
2	İbrahim el-Katibi'nin Portolan Haritası, yaklaşık 1413	52
3	Fatih Sultan Mehmed döneminde 15. yüzyıl Batlamyus dünya haritalarından iki örnek	54
4	Piri Reis'in 1513 tarihli dünya haritasının günümüze kalan parçası	60
5	Pedro Reinel'in güney kutup projeksiyonlu dünya haritası, yaklaşık 1519	86
6	1517'deki Portekiz saldırısı sırasında Cidde'nin çağdaş bir görünümü	93
7	16. yüzyılda Aden şehri	130
8	Sure 65'teki "Rumi" kalesi	138
9	Süveyş duvarları önünde Osmanlılarla karşılıklı ateş eden üç Portekiz kadırgası, 1541	143

- 10 Portekiz Hürmüz kalesinin 16. yüzyıl ortalarından 190
bir görünümü
- 11 Murad Reis'in kadırgaları tarafından hareketsiz 194
bırakılan iki Portekiz yelkenlisi, 1553
- 12 Seydi Ali Reis'in Donanması, Maskat açıklarında 197
bir Portekiz pususuna düştü. Ağustos 1554
- 13 Mocha Limanı, yaklaşık 1541 205
- 14 Kurdoğlu Hızır Reis'in kadırgaları, bir Portekiz 256
filosunu Yemen açıklarında kovalarken, Mayıs
1569
- 15 *Târîh-i Hind-i Garbî*'nden bir minyatür resim 259
yaklaşık 1581
- 16 Mombasa adasının 17. yüzyılın başlarından bir
görünümü
- 17 El Hac Ebu'l-Hasan'ın portolan haritası, yaklaşık 352
1555
- 18 *Atlas-ı Hümayun*'dan bir harita, yaklaşık 1570 354
- 19 *Deniz Atlası*'ndan bir Hint Okyanusu haritası, 355
yaklaşık 1580
- 20 Takiüddin Efendi'nin astronomi rasathanesinden 358
çağdaş bir görünüm
- 21 Takiüddin Efendi'nin astronomi rasathanesinden 360
dünyanın yakından görünümü

BİRİNCİ BÖLÜM

DENİZCİ SELİM 1512-1520

İlk bakışta Portekizli İnfante Dom Henrique ve Osmanlı padişahı I. Selim'den daha az olgun görünen çok az tarihi şahsiyet vardır. Dom Henrique ya da yaygın bilinen adıyla Denizci Henry, geleneksel olarak hem kendini kiliseye hizmet etmeye adanmış dindar bir Hıristiyan hem de Avrupa'nın gelecekteki deniz genişlemesinin temellerini atmaktan neredeyse tek başına sorumlu olan, dikkate değer bir öngörüye sahip biri olarak tasvir edilmiştir. Sagres'teki efsanevi denizcilik okulunun kurucusu; matematikçilerin, gökbilimcilerin ve haritacıların cömert velinimetini ve ilk gerçek deniz aşırı keşif seferlerinin hamisidir. Ölümünden sonraki yüzyıllarda, Batı medeniyetinin gerçek bir kültürel kahramanı statüsüne ulaştı. Bu arada I. Selim, daha çok Yavuz Selim olarak kötü şöhretiyle bilinen, Doğulu bir despot tasvirine sahip gibi görünüyor. Zorba, keyfî ve vicdansız olan Selim, fetih emellerini gerçekleştirmek için amansız bir arayış içinde, kendi babasına karşı silahlı isyan da dâhil olmak üzere engel tanımayan kana susamış bir tirandı. Bu kadar çarpıcı biçimde farklı hatta çağdaş bile olmayan bu iki insan anlamlı bir şekilde nasıl karşılaştırılabilir?

Aslında, bu iki etkileyici figürü karşılaştırmak için elverişli bir zemin var, fakat bunun için ders kitaplarındaki yaşamlarına dair bilindik karikatürlerinin ötesine bakmamız gerekiyor. Dom Henrique söz konusu olduğunda bu görev, son revizyonist anlatılar sayesinde daha kolay hâle getirildi. Henrique, bunlarda bir vizyoner veya azizden ziyade çağdaşlarının sahip olduğu şövalyelik ve Haçlı Seferi ideallerine sıkı sıkıya bağlı olan bir dizi hedef ve arzuya sahip çok daha

sıradan bir figür olarak tasvir edilir. Bu görüşe göre Henry, kariyerine Portekiz'in denizaşırı genişlemesi için hiçbir ana planı olmadan başladı. Ününün aksine, bilgili bir insan değildi, hatta denizcilikle özel olarak ilgilenen biri bile değildi. Pekiyi bilinen hamisi olduğu (ama hiçbir zaman katılmadığı) çok sayıda “keşif” yolculuğu, köle yağmacıları ve korsanlar tarafından yapılan serbest geziler olarak daha doğru bir şekilde tanımlanabilir. Ve Sagres'te kurduğuna inanılan denizcilik bilimi okulu, belki 19. yüzyıl tarihçilerinin zihni dışında, hiçbir zaman var olmamışa benziyor.¹

Fakat bunların hiçbiri, Henry'nin başarılarının devrimsel olmadığı anlamına gelmez. Atlantik'e yalnızca geniş hizmetkar kadrosunu istihdam etme maksadıyla deniz seferleri düzenlediği ve bu keşiflerin kendi dikkatinin ve kaynaklarının yalnızca cüzi bir kısmını oluşturduğu doğru olabilir. Bu maceraların, dikkatinin ve kaynaklarının yalnızca küçük bir kısmını oluşturduğu doğru olabilir. Daha sonra, Faslı Müslümanlara karşı yeni bir kutsal savaş için para toplamak amacıyla Batı Afrika kıyılarını sömürmeye başladığı da doğru olabilir. Fakat yine de Henry'nin hırsı, örgütlenme gücü ve emrindeki hatırı sayılır insan ve iktisadi kaynaklar, en nihayetinde takipçilerini dünyanın yeni bir bölgesinde tamamen yeni bir dizi hedef peşinde koşmaya itti. Portekizliler, Henry'nin ikna çabasıyla Batı Afrika'ya yerleştikten sonra, gelecekteki genişlemenin yönü herkes için açıldı ve Hindistan'a giden yol önlerinde uzanıyordu.²

Bu nedenle, Dom Henrique'nin asıl motivasyonları ne olursa olsun, bunların nihai sonuçları çok büyüktü ve Henry

¹ Örneğin bkz. Ivana Elbl, “Man of His (and Peers): A New Look at Henry the Navigator”, *Luso-Brazilian Review* 28/2 (1991): 73-89; P. R. Russell, *Prince Henry the Navigator: The Rise and Fall of a Cultural Hero* (New York, 1984); ayrıca Malyn Newitt, “Prince Henry and the Origins of European Expansion”, Anthony Disney ed., *Historiography of Europeans in Africa and Asia, 1450-1800* (Brookfield, 1995), 85-111.

² B. W. Diffie ve G. D. Winius, *Foundations of the Portuguese Empire: 1415-1580* (Minneapolis, 1977), 113-22.